

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Μαρίνα Κουμανούδη

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΓΙΑ ΤΙΣ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ

Α. Κόλια-Δερμιτζάκη, *Συνάντηση Ανατολής και Δύσης στα εδάφη της αυτοκρατορίας. Οι απόψεις των Βυζαντινών για τους Σταυροφόρους*, ανατύπωση, Αθήνα 2000.

Σταυροφορίες, αφιέρωμα, «Επτά Ημέρες», εφ. Καθημερινή (1 Νοεμβρίου 1998).
Αι. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Γ1 (1081-1204), Αθήνα 2001.

P. Alphadéry, *La chrétienté et l'idée de la croisade*, Παρίσι 1959.

A. J. Andrea, *Encyclopedia of the Crusades*, Λονδίνο 2003.

M. Balard, *Les Croisades*, Παρίσι 1988.

M. Bull – N. Housley (επιμ.), *The Experience of Crusading: Western Approaches*, Καίμπριτζ 2003.

Cl. Cahen, *Orient et occident au temps des Croisades*, Παρίσι 1983.

P. J. Cole, *The Preaching of the Crusades to the Holy Land*, Καίμπριτζ Μασ. 1991.

E. Delaruelle, *Idée de croisade au Moyen-Âge*, Τορίνο 1980.

A. Dupront, *Du Sacré. Croisades et pèlerinages. Images et langages*, Παρίσι 1997.

A. Dupront, *Le myth de la Croisade*, 4 τόμοι, Παρίσι 1997.

C. Erdmann, *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, 2η έκδοση, Στουτγκάρδη 1965· αγγλ. έκδοση: *The Origin of the Idea of Crusade*, μετάφρ. M. Baldwin – W. Goffart, Πρίνστον 1977.

G. Fedalto, *Perché le crociate. Saggio interpretativo* (Il mondo medievale, Sezione di storia bizantina e slava, 3), Μπολόνια 1980.

J. Flori, *Les Croisades*, Παρίσι 2001.

J. France, *Victory in the East: A Military History of the First Crusade*, Καίμπριτζ 1994.

J. France, *Western Warfare in the Age of the Crusades, 1100-1300*, Λονδίνο 1999.

J. France, *The Crusades and the Expansion of Catholic Christendom 1100-1714*, Νέα Υόρκη 2005.

R. Grousset, *Les Croisades*, Παρίσι 1994. Ελλην. έκδοση: *Ιστορία των Σταυροφοριών*, μετάφρ. Α. Πάγκαλος, Αθήνα χ.χ.

- J. Harris, *Byzantium and the Crusades*, Χάμπλντον & Λονδίνο 2003. Ελλην. έκδοση: Τζ. Χάρρις, *Το Βυζάντιο και οι Σταυροφορίες*, μετάφρ. Λ. Καρατζάς, Αθήνα 2004.
- C. Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, Εδιμβούργο 1999.
- N. Jaspert, *The Crusades*, Νέα Υόρκη 2006.
- A. Konstam, *Ιστορικός Άτλας των Σταυροφοριών*, Αθήνα 2006.
- A. E. Laiou – R. P. Mottahedeh (επιμ.), *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Ουάσιγκτον 2001.
- R. J. Lilie, *Byzantium and the Crusader States, 1096-1204*, Οξφόρδη 1993.
- R. J. Lilie, *Byzanz und die Kreuzzüge*, Στουτγάρδη 2004.
- P. Lock, *The Routledge Companion to the Crusades*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη 2006.
- C. T. Maier, *Crusade, Propaganda and Ideology. Model Sermons for the Preaching of the Cross*, Καίμπριτζ 2000.
- H. E. Meyer, *The Crusades*, 2η έκδοση, Οξφόρδη 1990.
- D. Nicolle, *Arms and Armor of the Crusading Era, 1050-1350*, Νέα Υόρκη 1988.
- D. Nicolle, *The Crusades*, Οξφόρδη 2001.
- P. Partner, *God of Battles. Holy Wars of Christianity and Islam*, Πρίνστον 1997.
- J. P. Phillips, *The Crusades, 1095-1197*, Λονδίνο 2002.
- J. P. Phillips, *The Second Crusade. Extending the Frontiers of Christendom*, Νιου Χέιβεν – Λονδίνο 2007.
- H. Platelle, *Les Croisades*, Παρίσι 1994.
- P. P. Read, *Οι Ναύτες Ιππότες*, Αθήνα 2003.
- J. Richard, *Croisades et Etats latins d'Orient. Points de vue et documents*, Λονδίνο 1992.
- J. Richard, *Histoire des Croisades*, Παρίσι 1996.
- J. Richard, *The Crusades, c. 1071 - c. 1291*, μετάφρ. J. Birrell, Καίμπριτζ 1999.
- J. Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, Λονδίνο 1986.
- J. Riley-Smith, *The Crusades: A Short History*, Λονδίνο 1987.
- J. Riley-Smith, *What were the Crusades?*, 2η έκδοση, Λονδίνο 1992.
- J. Riley-Smith, *The First Crusaders, 1095-1391*, Καίμπριτζ 1997.
- L. & J. Riley-Smith, *The Crusades. Idea and Reality, 1095-1274*, Λονδίνο 1981.
- J. Riley-Smith (επιμ.), *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, Οξφόρδη 1995.
- J. Riley-Smith (επιμ.), *The Oxford History of the Crusades*, Οξφόρδη 1998.
- S. Runciman, *A History of the Crusades*, 3 τόμοι, 6η έκδοση, Καίμπριτζ 1985. Ελλην. έκδοση, *Ιστορία των Σταυροφοριών*, μετάφρ. Α. Βλαβιανού, τόμ. I-III, Αθήνα 2006.
- K. M. Setton (επιμ.), *A History of the Crusades*, 6 τόμοι, Ουισκόνσιν – Λονδίνο 1969-1989.

- E. Siberry, *Criticism of the Crusade, 1095-1274*, Οξφόρδη 1985.
 R. C. Smail, *Crusading Warfare, 1097-1193*, Καίμπριτζ 1994.
 Ch. Tyerman, *The Invention of the Crusades*, Τορόντο 1998.
 M. Viley, *La Croisade. Essai sur la formation d'une théorie juridique*, Παρίσι 1942.
 D. Weiss, *Art and Crusade in the Age of Saint Louis*, Καίμπριτζ 1998.
 N. Zbinden, *Abendländische Ritter, Griechen und Türken im ersten Kreuzzug (Zur Problematik ihrer Begegnung)*, Αθήνα 1975.

Β. ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΤΑΡΤΗ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ

ΠΗΓΕΣ

α. Ελληνικές

- Γεώργιος Ακροπολίτης, *Georgius Acropolita, Opera*, τόμ. Ι, έκδ. A. Heisenberg, Λειψία 1903· ανατύπωση με διορθώσεις και συμπληρώσεις, επιμ. P. Wirth, Στουτγάρδη 1978. Νεοελλην. αποδόσεις: Α. Δ. Παναγιώτου (εισαγ. – μετάφρ. – σχόλια), *Γεώργιος Ακροπολίτης, Χρονική Συγγραφή*, Αθήνα 2003· Σ. Η. Σπυρόπουλος (εισαγ. – μετάφρ. – σχόλια), *Γεώργιος Ακροπολίτης, Χρονική Συγγραφή. Η βυζαντινή ιστορία της λατινοκρατίας (1204-1261)*, πρόλογος Β. Κατσαρός, Θεσσαλονίκη 2004. Γερμανική μετάφρ.: W. Blum, *Georgios Akropolites (1217-1282). Die Chronik*, Bibliothek der griechischen Literatur 28, Στουτγάρδη, 1989. Ρωσική μετάφρ.: P. I. Zhavoronkov, *Georgii Akropolit. Istoria*, Αγία Πετρούπολη 2005. Αγγλική μετάφρ.: R. Macrides, *George Akropolites. The History, Introduction, Translation and Commentary*, Οξφόρδη 2007.
- Εφραίμ ο Αίνιος, *Χρονικόν διά στίχων / Χρονογραφία*, έκδ. Ο. Λαμφίδης, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 27, Αθήνα 1990. Νεοελλην. απόδοση: *Εφραίμ τον Αινίον Χρονογραφία*, έκδοση με νεοελλην. απόδοση και σχόλια Ο. Λαμφίδης, 2 τόμοι, Αθήνα 1984-1987.
- Θεόδωρος Σκουταριώτης, έκδ. C. Sathas, *Ανωνύμου Σύνοψις Χρονική, Bibliotheca Graeca Medii Aevi*, τόμος VII, Βενετία – Παρίσι 1894· ανατύπωση, Χιλντεσχάιμ 1972.
- Νικήτας Χωνιάτης, *Nicetae Choniatae Historia*, έκδ. J. L. van Dieten, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 11/I-II, Βερολίνο 1975. *Nicetae Choniatae Historia*, έκδ. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 35, Βόννη 1835. Αγγλική μετάφρ.: H. J. Magoulias, *City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, Ντιτρόιτ 1984.

- Νικήτας Χωνιάτης, *Nicetae Choniatae Orationes et Epistulae*, έκδ. I. A. van Dieten, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, 3, Βερολίνο – Νέα Υόρκη 1972.
- Χρονικόν του Μορέως*, έκδ. J. Schmitt, Λονδίνο 1904, 1967· έκδ. Π. Καλονάρος, Αθήνα 1940.
- P. Schreiner (έκδ.), *Die byzantinischen Kleinchroniken*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, 12, Βιέννη 1975.

β. Δυτικές

- Alberici monachi Triumfontium Chronica*, έκδ. P. Scheffer-Boichorst, *Monumenta Germaniae Historica*, Αννόβερο 1874, σελ. 631-950.
- Andreae Danduli Ducis Venetiarum Chronica per extensum descripta: aa. 46 – 1280 d.C.*, έκδ. E. Pastorello, Μπολόνια 1942.
- Αωνύμου της Soissons, *De terre Hierosolimitana et quomodo ab urbe Constantinopolitana ad hanc ecclesiam allate sunt reliquie*, έκδ. P. Riant, *Exuviae sacrae Constantinopolitanae*, Παρίσι 1877-1904· έκδ. A. Andrea, «Historical Reflections» 18 (1992), σελ. 157-175.
- A. Carile, *Partitio Terrarum Imperii Romaniae*, «Studi Veneziani» 7 (1965), σελ. 125-305.
- Chronica Novgorodensis*, έκδ. J. Gordon, *The Novgorod account of the Fourth Crusade*, «Byzantion» 58 (1973), σελ. 297-311.
- Devastatio Costantinopoli*, Αωνύμου, έκδ. Ch. Hopf, *Chroniques gréco-romanes*, Βερολίνο 1873· έκδ. και μετάφρ. A. Andrea, «Historical Reflections» 19 (1993), σελ. 131-149.
- Gesta Innocentii III*, έκδ. J. P. Migne, *Patrologia Latina*, τόμοι 214 & 215.
- Geoffroi de Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, έκδ. E. Faral, 2 τόμοι, Παρίσι 1938-1939, ανατύπωση, Παρίσι 1961. Ελληνική μετάφρ.: Γοδεφρείδου Βιλλαρδουίνου, *Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης*, μετάφρ. Κ. Αντύπας, εισαγωγή Γ. Σαραφειανός, Αθήνα 1985.
- Günther του Pairis, *Hystoria Constantinopolitana*· έκδ. P. Orth, Χιλντεσχάμι 1994· έκδ. και μετάφρ. A. J. Andrea, *The Capture of Constantinople: The «Hystoria Constantinopolitana» of Gunther of Pairis*, Πενσυλβάνια 1997.
- Henri de Valenciennes, *L'histoire de l'empereur Henri de Constantinople*, έκδ. J. Longnon, *Documents relatifs à l'histoire des Croisades*, Παρίσι 1948. Ελληνική μετάφρ.: Ερζίκου της Βαλανσιέν, *Η ιστορία του αυτοκράτορα Ερζίκου*

- της Κωνσταντινούπολης. *Συνέχεια του Χρονικού του Βίλλαρδούνου*, μετάφρ. Κ. Αντύπας, εισαγωγή Γ. Σαραφινός, Αθήνα 1987.
- Robert de Clari, *La conquête de Constantinople*, έκδ. Ph. Lauer, Παρίσι 1924. Ελληνική μετάφρ.: *Ροβέρτου του Κλαρί, Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης*, μετάφρ. Μπ. Λυκούδης, επιμ. Κ. Αντύπας – Γ. Σαραφινός, εισαγωγή και σχόλια Γ. Σαραφινός, Αθήνα 1990. Αγγλική μετάφρ.: Robert of Clari, *The Conquest of Constantinople*, μετάφρ., εισαγωγή και σημειώσεις E. H. McNeal, Οχάιο 1936. Ανατύπωση, Τορόντο – Λονδίνο 1996 (Medieval Academy Reprints for Teaching, 36).
- G. L. F. Tafel – G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, τόμοι I-III, Βιέννη 1856-1857, ανατύπωση, Άμστερνταμ 1964.
- Willermi Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, στο *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens occidentaux*, τόμ. 1, μέρος πρώτο, Παρίσι 1844.

γ. Ανθολόγηση πηγών

- A. J. Andrea, *Contemporary Sources for the Fourth Crusade*, Medieval Mediterranean, 29, Λέιντεν 2000.
- A. Carile, *La cronacistica veneziana (secoli XII-XVI) di fronte alla spartizione della Romania nel 1204*, Φλωρεντία 1969.
- G. Ravagnani (επιστημ. εποπτεία), *La caduta di Costantinopoli, 1204. Fonti bizantine e occidentali sulla Quarta Crociata*, Βενετία 2004.

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

- Π. Βοκοτόπουλος (επιμ.), *Η Βυζαντινή Τέχνη μετά την Τέταρτη Σταυροφορία. Η Τέταρτη Σταυροφορία και οι επιπτώσεις της*, Αθήνα 2007.
- Η. Παρένης, *Η Δ' Σταυροφορία, η άλωση της Κωνσταντινουπόλεως (1204) και η συγκρότηση των κρατών της Τραπεζούντας, της Νίκαιας και της Ηπείρου*, στον τόμο *Διαλέξεις II*, επιμ. Κ. Ν. Κωνσταντινίδης, Ιωάννινα 2004, σελ. 63-90.
- Π. Γουναρίδης, *Οι πολιτικές προϋποθέσεις για την αντίσταση στους Λατίνους το 1204*, «Σύμμεικτα» 5 (1983), σελ. 143-160.
- Ιερός πόλεμος, αφιέρωμα*, «Ιστορικά» 108, εφ. Ελευθεροτυπία (8 Νοεμβρίου 2001).

- Χ. Μαλτέζου, *Σχόλια στην εικονογραφημένη ιστορία της Τέταρτης Σταυροφορίας στο δονκικό παλάτι της Βενετίας*, «Θησαυρίσματα» 31 (2001), σελ. 9-28.
- Ν. Οικονομίδης, *Η Δ' Σταυροφορία και η Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως (1204)*, στο έργο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Θ', Αθήνα 1980, σελ. 36-41.
- Α. Παπαγιάννη, *The Echo of the Events of 1204 in Byzantine Documents, Historiography and Popular Literature: 1204-1453*, «Βυζαντιανά» 24 (2004), σελ. 313-328.
- Σταυροφορίες: 1204: η πρώτη Άλωση*, αφιέρωμα, «Ιστορικά» 287, εφ. Ελευθεροτυπία (26 Μαΐου 2005).
- A. J. Andrea, *Cicercian Accounts of the Fourth Crusade: Were They Anti-Venetian?*, «Analecta Cicericiensia» 41 (1985), σελ. 3-41.
- A. J. Andrea, *Adam of Perseigne and the Fourth Crusade*, «Cîteaux» 36 (1985), σελ. 21-37.
- A. J. Andrea, *Conrad von Krosigk, Bishop of Halberstadt, Crusader, and Monk of Sittichenbach: His Ecclesiastical Career, 1184-1225*, «Analecta Cicericiensia» 43 (1987), σελ. 11-91.
- A. J. Andrea, *The Devastatio Constantinopolitana: A Special Perspective on the Fourth Crusade. An analysis, new edition and translation*, «Historical Reflections / Réflexions historiques» 19 (1993), σελ. 107-149.
- A. J. Andrea, *The Anonymous Chronicler of Halberstadt's Account of the Fourth Crusade: Popular Religiosity in the Early Thirteenth Century*, «Historical Reflections / Réflexions historiques» 22 (1996), 447-477.
- A. J. Andrea, *The Date of Reg. 6:102. Pope Innocent III's Letter of Advice to the Crusaders*, στον τόμο *Medieval and Renaissance Venice*, Ουρμπάνα Ιλ. 1999, σελ. 109-123.
- A. J. Andrea, *Pope Innocent and the Byzantine Rite, 1198-1216*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 111-122.
- A. J. Andrea – P. I. Rachlin, *Holy War, Holy Relics, Holy Theft. The Anonymous of Soissons' De terra Hierosolymitana. An analysis, edition and translation*, «Historical Reflections / Réflexions historiques» 18 (1992), σελ. 147-175.
- M. Angold, *The Fourth Crusade. Event and Context*, Χάρλοου – Λονδίνο – Νέα Υόρκη κ.α. 2003. Ελλην. έκδοση: *Η Τέταρτη Σταυροφορία. Τα γεγονότα και το ιστορικό πλαίσιο*, μετάφρ. Α. Ν. Κονδύλης, Αθήνα 2006.
- M. Angold, *The state of research. The road to 1204: the Byzantine background to the Fourth Crusade*, «Journal of Medieval History» 25 (1999), σελ. 257-278.

- M. Angold, *Byzantine politics vis-à-vis the Fourth Crusade*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 55-68.
- B. Arbel – B. Hamilton – D. Jacoby (επιμ.), *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, Λονδίνο 1989.
- M. Balard, *L'historiographie occidentale de la quatrième croisade*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 161-174.
- J. M. A. Beer, *Villehardouin: Epic Historian*, Γενεύη 1968.
- B. Bombi, *Innozenzo III e l'unione con la Chiesa greca nel novembre 1204*, στον τόμο *Studi sull'Europa medievale. L'Europa di fronte all'Oriente cristiano tra alto e pieno Medioevo*, επιμ. Α. Ambrosini, Αλεξάνδρεια 2001, σελ. 117-137.
- Ch. Bouras, *The Impact of Frankish Architecture on Thirteenth-century Byzantine Architecture*, στον τόμο *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, επιμ. Α. Ε. Laiou – R. P. Mottahedeh, Ουάσιγκτον 2001, σελ. 247-262.
- E. Bradford, *The Sundered Cross: The Story of the Fourth Crusade*, Νέα Ιερσέυ, 1967.
- Ch. M. Brand, *Byzantium confronts the West, 1180-1204*, Καίμπριτζ Μασ. 1968.
- Ch. M. Brand, *A Byzantine Plan of the Fourth Crusade*, «*Speculum*» 43 (1968), σελ. 462-475.
- Ch. M. Brand, *The Fourth Crusade: Some Recent Interpretations*, «*Medievalia et Humanistica*» 12 (1984), σελ. 33-45.
- K. Burdach, *Walter von der Vogelweide und der vierte Kreuzzug*, «*Historische Zeitschrift*» 145 (1931), σελ. 19-45.
- A. Carile, *Per una storia dell'Impero latino di Costantinopoli, 1204-1261*, 2η αναθεωρ. έκδοση, Μπολόνια 1978.
- A. Carile, *Episodi della IV crociata nel mosaico pavimentale di S. Giovanni Evangelista di Ravenna*, στον τόμο *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, Ραβέννα (Φαέντσα) 1976, σελ. 109-130.
- A. Carile, *Alle origini dell'impero d'Oriente: Analisi quantitativa dell' esercito crociato e repartizione dei feudi*, «*Nuova rivista storica*» 56 (1972), σελ. 285-314.
- F. Caroff, *La narration des croisades dans l'iconographie française et flamande du Moyen Âge: place et spécificité de l'expédition de 1204*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 175-192.

- F. Cerone, *Il papa e i veneziani nella quarta crociata*, «Archivio Veneto», νέα σειρά, 36 (1888), σελ. 57-70, 287-298.
- R. Cessi, *L'eredità di Enrico Dandolo*, «Archivio Veneto», 5η σειρά, 67 (1960), σελ. 1-25.
- R. Cessi, *Venezia e la quarta crociata*, «Archivio Veneto», 5η σειρά, 48/49 (1951), σελ. 1-52.
- R. Colliot, *Fascination de l'or à Byzance d'après le chroniqueur Robert of Clari*, «Senefiance» 12 (1983), σελ. 89-110.
- E. Crouzet-Pavan, *Quand le doge part à la croisade*, στον τόμο *Guerre, pouvoir et noblesse au Moyen Âge. Mélanges en l'honneur de Ph. Contamine*, Παρίσι 2003, σελ. 167-174.
- A. Cutler, *The 'De Signis' of Nicetas Choniates: A Reappraisal*, «American Journal of Archaeology» 72 (1968), σελ. 113-118.
- M. Dendias, *Sur les rapports entre les Grecs et les Francs en Orient après 1204*, «Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών» 12 (1953), σελ. 371-379.
- J. Dufournet, *Les écrivains de la IVe croisade: Villehardouin et Clari*, Παρίσι 1973.
- J. Dufournet, *Villehardouin et les Champenois dans la quatrième croisade*, στον τόμο *Les Champenois et la croisade*, επιμ. Y. Bellenger – D. Quèrue, Παρίσι 1989, σελ. 55-69.
- I. Dujčev, *La crise ideologique de 1203-1204 et ses répercussions sur la civilisation byzantine*, Παρίσι 1976.
- E. Faral, *Geoffroy de Villehardouin: la question de sa sincérité*, «Revue Historique» 177 (1936), σελ. 530-582.
- Ch. G. Ferrard, *The Amount of Constantinopolitan Booty in 1204*, «Studi Veneziani» 13 (1971), σελ. 95-104.
- J. Folda, *The Fourth Crusade, 1201-1204: Some Reconsiderations*, «Byzantinoslavica» 26 (1965), σελ. 277-290.
- J. K. Fotheringham, *Genoa and the Fourth Crusade*, «English Historical Review» 25 (1910), σελ. 26-57.
- E. Frances, *Sur la conquête de Constantinople par les Latins*, «Byzantinoslavica» 15 (1954), σελ. 21-26.
- A. Frolow, *La déviation de la quatrième croisade vers Constantinople: problème d'histoire et de doctrine*, «Revue de l'Histoire des Religions» 145 (1954), σελ. 168-187 & 146 (1954), σελ. 87-89, 194-219.
- A. Frolow, *La déviation de la quatrième croisade vers Constantinople. Note additionnelle: la croisade et les guerres persanes d'Héraclius*, «Revue de l'Histoire des Religions» 147 (1954), σελ. 50-61.
- A. Frolow, *Recherches sur la déviation de la quatrième croisade vers Constantinople*, Παρίσι 1955.

- E. Gerland, *Der vierte Kreuzzug und seine Probleme*, «Neue Jahrbücher für das klassische Altertum und für Pädagogik» 13 (1904), σελ. 505-514.
- J. Gill, *Franks, Venetians and Pope Innocent III, 1201-1203*, «Studi Veneziani» 12 (1970), σελ. 85-106.
- J. Gill, *Innocent III and the Greeks: Aggressor or Apostle?*, στον τόμο *Relations between East and West in the Middle Ages*, επιμ. D. Baker, Εδιμβούργο 1973, σελ. 95-108.
- J. Gill, *Venice, Genoa and Byzantium*, «Byzantinische Forschungen» 10 (1985), σελ. 57-73.
- J. Godfrey, *1204: The Unholy Crusade*, Οξφόρδη 1980.
- J. Gordon, *The Novgorod Account of the Fourth Crusade*, «Byzantion» 43 (1973), σελ. 297-311.
- H. Grégoire, *The Question of the Diversion of the Fourth Crusade, or An Old Controversy solved by a Latin Adverb*, «Byzantion» 15 (1940/41), σελ. 158-166.
- G. Hanotaux, *Les Vénitiens ont-ils trahi la chrétienté en 1202?*, «Revue Historique» 4 (1877), σελ. 74-102.
- J. Harris, *Distortion, Divine Providence and Genre in Nicetas Choniates' Account of the Collapse of Byzantium*, «Journal of Medieval History» 26 (2000), σελ. 19-31.
- J. Harris, *Looking Back on 1204: Nicetas Choniates in Nicaea*, «Mesogeios» 12 (2001), σελ. 117-124.
- B. Hendrickx, *Οι πολιτικοί και στρατιωτικοί θεσμοί της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινουπόλεως κατά τους πρώτους χρόνους της υπάρξεώς της*, Θεσσαλονίκη 1970 (δεύτερη έκδοση, Αθήνα 1999).
- B. Hendrickx, *Recherches sur les documents diplomatiques non conservés concernant la quatrième croisade et l'empire latin de Constantinople pendant des premières années de son existence (1200-1206)*, «Βυζαντινά» 2 (1970), σελ. 107-184.
- B. Hendrickx, *A propos du nombre des troupes de la quatrième croisade et de l'empereur Baudoin I*, «Βυζαντινά» 3 (1971), σελ. 29-40.
- B. Hendrickx – C. Matzukis, *Alexios V Doukas Mourtzouphlos: His Life, Reign and Death (?-1204)*, «Ελληνικά» 31 (1979), σελ. 108-132.
- E. John, *A Note on the Preliminaries of the Fourth Crusade*, «Byzantion» 28 (1958), σελ. 95-103.
- B. Z. Kedar, *The Fourth Crusade's Second Front*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. A. E. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 89-110.

- E. Kennan, *Innocent III and the First Political Crusade: A Comment on the Limitations of Papal Power*, «Traditio» 27 (1971), σελ. 231-249.
- S. Kindlymann, *Die Eroberung von Konstantinopel als politische Forderung des Westens im Hochmittelalter*, Ζυρίχη 1969.
- E. E. Kittel, *Was Thibaut of Champagne the Leader of the Fourth Crusade?*, «Byzantion» 51 (1981), σελ. 557-565.
- T. G. Kolias, *Military Aspects of the Conquest of Constantinople by the Crusaders*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 123-138.
- H. W. Kuhn, *Heinrich von Ulmen, der vierte Kreuzzug und die Limburger Staurothek*, «Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte» 10 (1984), σελ. 67-106.
- A. E. Laiou (επιμ.), *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, Παρίσι 2005.
- A. E. Laiou, *Observations on the Results of the Fourth Crusade: Greeks and Latins in Port and Market*, «Medievalia et Humanistica», νέα σειρά, 12 (1984), σελ. 47-60.
- A. E. Laiou, *Byzantium and the Crusades in the Twelfth Century: Why was the Fourth Crusade late in coming?*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 17-40.
- J. Longnon, *Les compagnons de Villehardouin: recherches sur les Croisés de la quatrième croisade*, Γενεύη 1978.
- M. Luchaire, *Innocent III et la question de l'Orient*, Παρίσι 1907.
- R. Macrides, *1204: The Greek Sources*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 143-150.
- T. F. Madden, *The Fourth Crusade: Event, Aftermath and Perceptions*, Άλντερσοτ 2008.
- T. F. Madden, *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*, Βαλτιμόρη 2003.
- T. F. Madden, *The Fires of the Fourth Crusade in Constantinople, 1203-1204: A Damage Assessment*, «Byzantinische Zeitschrift» 84/85 (1992), σελ. 72-93.
- T. F. Madden, *Vows and Contracts in the Fourth Crusade. The Treaty of Zara and the Attack on Constantinople in 1204*, «International History Review» 15 (1993), σελ. 441-468.
- T. F. Madden, *Outside and Inside the Fourth Crusade*, «International History Review» 17 (1995), σελ. 726-743.

- P. Magdalino, *Prophecies on the Fall of Constantinople*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 41-53.
- W. Maleczek, *Petrus Capuanus: Kardinal, Legat am vierten Kreuzzug, Theologe († 1214)*, Βιέννη 1988.
- Ch. Maltezos, *The Greek Version of the Fourth Crusade: from Niketas Choniates to the History of the Greek Nation*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 151-159.
- S. Marin, *The First Venetian on the Patriarchal Throne of Constantinople. The Representation of Tommaso Morosini in the Venetian Chronicles*, «Quaderni della Casa Romana di Venezia» 2 (2003), σελ. 49-90.
- S. Marin, *Venetian and non-Venetian Crusaders in the Fourth Crusade, according to the Venetian Chronicles' Tradition*, «Annuario. Istituto Romeno di cultura e ricerca umanistica» 4 (2002), σελ. 111-171.
- G. Martini, *Innozenzo III ed il finanziamento delle crociate*, «Archivio della Deputazione Romana di Storia Patria», νέα σειρά, 10 (1944), σελ. 309-335.
- C. Matzoukis, *Η άλωση της Κωνσταντινουπόλεως. Τέταρτη Σταυροφορία*, Αθήνα 2005.
- E. H. McNeal, *Fulk of Neuilly and the Tournament of Ecry*, «Speculum» 28 (1953), σελ. 371-375.
- E. H. McNeal – R. L. Wolff, *The Fourth Crusade*, στο έργο *A History of the Crusades*, επιμ. Κ. Μ. Setton, τόμ. II, Μάντισον, Ουισκόνσιν 1969, σελ. 153-185.
- M. Meschini, *1204: L'incompiuta. La quarta crociata e le conquiste di Costantinopoli*, Μιλάνο 2004.
- M. Meško, *Παρατηρήσεις για τις κρεμαστές γέφυρες των Βενετών και τα αμυντικά μέτρα των Βυζαντινών κατά το διάστημα 1203-1204*, «Βυζαντιακά» 24 (2004), σελ. 287-312.
- C. Morris, *Geoffrey de Villehardouin and the Conquest of Constantinople*, «History» 53 (1968), σελ. 24-34.
- C. Morrisson, *L'ouverture des marchés après 1204: un aspect positif de la IVe Croisade?*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 215-232.
- A. M. Nada-Patrone, *La quarta crociata e l'impero latino di Romania (1198-1261)*, Τορίνο 1972.
- R. S. Nelson, *High Justice: Venice, San Marco and the Spoils of 1204*, στον τόμο *Η Βυζαντινή Τέχνη μετά την Τέταρτη Σταυροφορία. Η Τέταρτη Σταυροφορία*

- ρία και οι επιπτώσεις της, επιμ. Π. Βοκοτόπουλος, Αθήνα 2007, σελ. 143-151 (ελλην. μετάφρ., σελ. 152-158).
- D. M. Nicol, *The Fourth Crusade and the Greek and Latin Empires, 1204-1261*, στο έργο *Cambridge Medieval History*, τόμ. IV, μέρος Α', Καίμπριτζ 1966, σελ. 275-330 (ανατύπωση, στον τόμο: D. M. Nicol, *Byzantium: Its Ecclesiastical History and Relations with the western world*, Collected Studies, Variorum Reprints, Λονδίνο 1972, αρ. III).
- P. S. Noble, *Stratégie militaire dans la quatrième croisade: les points de vue de Villehardouin, de Robert de Clari et de Nicetas Choniates*, «*Memini*» 4 (2000), σελ. 119-136.
- P. S. Noble, *The Importance of Old French Chronicles as Historical Sources of the Fourth Crusade and the Early Latin Empire of Constantinople*, «*Journal of Medieval History*» 27 (2001), σελ. 399-416.
- W. Norden, *Der vierte Kreuzzug im Rahmen der Beziehungen des Abendlandes zu Byzanz*, Βερολίνο 1898.
- N. Oikonomidès, *La décomposition de l'empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicée: a propos de la 'Partitio Romaniae'*, *Actes du XVe Congrès International d'Etudes Byzantines, Rapports et Co-rapports*, I. Histoire, Αθήνα, 1976, σελ. 3-28.
- G. Ortalli – G. Ravegnani – P. Schreiner (επιμ.), *Quarta Crociata, Venezia – Bisanzio – Impero Latino*, 2 τόμοι, Βενετία 2006.
- E. Pears, Sir, *The Fall of Constantinople*, Λονδίνο 1885. Ελλην. έκδοση: *Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης, 1204. Ιστορία της Τέταρτης Σταυροφορίας*, μετάφρ. Ι. & Χρ. Κασσεσιάν, Αθήνα 2003.
- A. Pertusi, *Le profezie sulla presa di Costantinopoli (1204) nel cronista veneziano Marco (c. 1292) e le loro fronti bizantine (Pseudo Costantino Magno, Pseudo Daniele, Pseudo Leone il Saggio)*, «*Studi Veneziani*» 21 (1979), σελ. 13-46.
- D. A. Petre, *Le proche et le lointain: Lieux et images de l'altérité chez les historiens de la IVe croisade*, «*Revue roumaine d'histoire*» 19 (1990), σελ. 137-140.
- J. P. Phillips, *The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople*, Λονδίνο 2004. Ελλην. έκδοση, μετάφρ. Α. Καρατζάς, Αθήνα 2004.
- B. Primov, *The Papacy, the Fourth Crusade and Bulgaria*, «*Byzantino-Bulgarica*» 1 (1962), σελ. 183-211.
- J. H. Pryor, *The Venetian Fleet for the Fourth Crusade and the Diversion of the Crusade to Constantinople*, στον τόμο *The Experience of Crusading: Western Approaches*, επιμ. M. Bull – N. Housley, Καίμπριτζ 2003, σελ. 103-123.
- D. E. Queller (επιμ.), *The Latin Conquest of Constantinople*, Νέα Υόρκη 1971.

- D. E. Queller – T. F. Madden, *The Fourth Crusade. The Conquest of Constantinople*, 2η αναθεωρ. έκδοση, Φιλαδέλφεια 1997.
- D. E. Queller, *Innocent III and the Crusader-Venetian Treaty of 1201*, «*Medievalia et Humanistica*» 15 (1963), σελ. 31-34.
- D. E. Queller – T. K. Compton – D. A. Campbell, *The Fourth Crusade: The Neglected Majority*, «*Speculum*» 49 (1974), σελ. 441-465.
- D. E. Queller – I. B. Katele, *Attitudes towards the Venetians in the Fourth Crusade: the Western Sources*, «*The International History Review*» 4 (1982), σελ. 1-36.
- D. E. Queller – T. F. Madden, *Some Further Arguments in Defence of the Venetians on the Fourth Crusade*, «*Byzantion*» 62 (1992), σελ. 433-473.
- D. E. Queller – S. J. Stratton, *A Century of Controversy on the Fourth Crusade*, «*Studies in Medieval and Renaissance History*» 6 (1969), σελ. 235-277.
- P. Riant, *Innocent III, Philippe de Souabe et Boniface de Montferrat*, «*Revue des questions historiques*» 17 (1875), σελ. 321-375 & 18 (1878), σελ. 5-75.
- P. Riant, *Le changement de direction de la quatrième croisade*, «*Revue des questions historiques*» 23 (1878), σελ. 71-114.
- J. Riley-Smith, *Toward an Understanding of the Fourth Crusade as an Institution*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 71-87.
- H. Rocher, *Papst Innozenz III. und die Kreuzzüge*, Γκέτιγκεν 1969.
- St. Runciman, *Greece and the later crusades – Η Ελλάδα και η Δ' Σταυροφορία*, στον τόμο *Αφιέρωμα στον Sir Steven Runciman*, επιμ. Χ. Καλλιγιά, Αθήνα 2002 (The New Griffon, 5), σελ. 12-31.
- J. Sayers, *Innocent III: Leader of Europe, 1198-1216*, Λονδίνο 1994.
- R. H. Schmandt, *The Fourth Crusade and the Just War Theory*, «*Catholic Historical Review*» 61 (1975), σελ. 191-221.
- P. Schreiner, *Genua, Byzanz und der 4. Kreuzzug. Ein neues Dokument in Staatsarchiv Genua*, «*Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*» 63 (1983), 292-297.
- M. Serban, «*Dominus quartae partis et dimidia totius imperii Romaniae*». *Cruciada a patra Ki noua titulatur,, a dogilor vn reprezentarea cronisticii venetiene*, «*Revista Istoric*» 15 (2004), σελ. 121-151.
- Z. Stepanov, *The Doctrine of Byzantine Supremacy in Extreme Situations (The Fall of Constantinople in 1204 and 1453)*, «*Bulgarian Historical Review*» 20/4 (1992), σελ. 74-84.
- L. Streit, *Venedig und die Wendung des vierten Kreuzzuges gegen Konstantinopel*, Άνκλαμ 1877.

- J. Tessier, *Quatrième croisade: la diversion sur Zara et Constantinople*, Παρίσι 1884.
- I. Villela – Petit (επιμ.), *1204, la quatrième croisade: de Blois à Constantinople & éclats d'empires*, «Revue française d'héraldique et de sigillographie» 73-75 (2003-2005).
- R. L. Wolff, *Baldwin of Flanders and Hainault, First Latin Emperor of Constantinople: His Life, Death and Resurrection, 1172-1225*, «Speculum» 27 (1952), σελ. 281-322.

Γ. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΕΤΑ ΤΟ 1204

- Μ. Αχεμιάστου-Ποταμιάνου, *Η μνημειακή ζωγραφική στα νησιά του Αιγαίου κατά το 13ο αιώνα. Η περίπτωση της Ρόδου και της Νάξου*, στον τόμο *Η Βυζαντινή Τέχνη μετά την Τέταρτη Σταυροφορία. Η Τέταρτη Σταυροφορία και οι επιπτώσεις της*, επιμ. Π. Βοκοτόπουλος, Αθήνα 2007, σελ. 13-24 (αγγλ. μετάφρ., σελ. 25-30).
- Μ. Βασιλάκη, *Η Κρήτη υπό βενετική κυριαρχία. Η μαρτυρία των μνημείων του 13ου αιώνα*, στον τόμο *Η Βυζαντινή Τέχνη μετά την Τέταρτη Σταυροφορία. Η Τέταρτη Σταυροφορία και οι επιπτώσεις της*, επιμ. Π. Βοκοτόπουλος, Αθήνα 2007, σελ. 31-41 (αγγλ. μετάφρ., σελ. 42-46).
- Η. Παρένης, *Η συγκρότηση και η εδραίωση της αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Α΄ Κομνηνός Λάσκαρις*, Αθήνα 2008.
- Σ. Καλοπίση-Βέρτη, *Επιπτώσεις της Δ΄ Σταυροφορίας στη μνημειακή ζωγραφική της Πελοποννήσου και της ανατολικής Στερεάς Ελλάδας έως τα τέλη του 13ου αιώνα*, στον τόμο *Η Βυζαντινή Τέχνη μετά την Τέταρτη Σταυροφορία. Η Τέταρτη Σταυροφορία και οι επιπτώσεις της*, επιμ. Π. Βοκοτόπουλος, Αθήνα 2007, σελ. 63-81 (αγγλ. μετάφρ., σελ. 82-88).
- Μ. Κορδώσης, *Η κατάκτηση της νότιας Ελλάδας από τους Φράγκους. Ιστορικά και τοπογραφικά προβλήματα*, Θεσσαλονίκη 1986.
- Ο. Λαμψίδης, *Ο ανταγωνισμός μεταξύ των κρατών της Νικαίας και των Μεγάλων Κομνηνών διά την κληρονομίαν της Βυζαντινής Ιδέας*, «Αρχαίον Πόντου» 34 (1977/78), σελ. 3-19.
- Ο. Λαμψίδης, *Περί τήν ἰδρυσιν τοῦ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν*, «Αρχαίον Πόντου» 31 (1971/72), σελ. 3-18.
- Β. Χ. Λυμπερόπουλος, *Ο βυζαντινός Πόντος. Η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας (1204-1461). Ο χώρος - οι άνθρωποι - η οικονομία*, Αθήνα 1999.
- Α. Μηλιαράκης, *Ιστορία του Βασιλείου της Νικαίας και του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1204-1261)*, Αθήνα 1898 (ανατύπωση, Αθήνα 1994).

- X. Μπούρας, *Η αρχιτεκτονική στην Κωνσταντινούπολη κατά τον 13ο αιώνα, στον τόμο Η Βυζαντινή Τέχνη μετά την Τέταρτη Σταυροφορία. Η Τέταρτη Σταυροφορία και οι επιπτώσεις της*, επιμ. Π. Βοκοτόπουλος, Αθήνα 2007, σελ. 89-104 (αγγλ. μετάφρ., σελ. 105-112).
- A. Γ. Κ. Σαββίδης, *Οι Μεγάλοι Κομνηνοί της Τραπεζούντας και τον Πόντον*, Αθήνα 2005.
- A. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αιώνα. Ιδεολογική αντιπαράθεση στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν την αυτοκρατορία*, Θεσσαλονίκη 1990.
- A. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Συμβολή στο ζήτημα της αναγόρευσης του Θεοδώρου Δούκα, στον τόμο Αφιέρωμα στον Εμμανουήλ Κριαρά*, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 37-62.
- N. Χατζηδάκη, *Ο χαρακτήρας της ζωγραφικής εικόνων από λατινοκρατούμενες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας και των νησιών, στον τόμο Η Βυζαντινή Τέχνη μετά την Τέταρτη Σταυροφορία. Η Τέταρτη Σταυροφορία και οι επιπτώσεις της*, επιμ. Π. Βοκοτόπουλος, Αθήνα 2007, σελ. 113-132 (αγγλ. μετάφρ., σελ. 133-142).
- D. Angelov, *Byzantine Ideological Reactions to the Latin Conquest of Constantinople*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. A. E. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 293-310.
- M. Angold, *A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Lascaris of Nicaea, 1204-1261*, Οξφόρδη 1976.
- M. Angold, *Greeks and Latins after 1204: the perspective of exile*, στον τόμο *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, επιμ. B. Arbel – B. Hamilton – D. Jacoby, Λονδίνο 1986, σελ. 63-86.
- S. Borsari, *Studi sulle colonie veneziane in Romania nel XIII secolo*, Νεάπολη 1966.
- F. Bredenkamp, *The Byzantine Empire of Thessaloniki (1224-1242)*, Θεσσαλονίκη 1996.
- E. Brown, *The Cistercians in the Latin Empire of Constantinople and Greece, 1204-1276*, «Traditio» 14 (1958), σελ. 63-120.
- C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca. 1310)*, Λευκωσία 1982.
- A. Eastmond, *Art and Identity in thirteenth-century Byzantium*, Άλντεντσοτ 2004.
- G. Fedalto, *Il patriarchato latino di Costantinopoli, 1204-1261*, «Studia Patavina» 18 (1971), σελ. 390-464.

- C. Foss – J. Tulchin, *Nicaea: A Byzantine Capital and Its Praises*, Μπρούκλιν Μασσ. 1996.
- A. Gardner, *The Lascarids of Nicaea*, Λονδίνο 1912 (ανατύπωση, Άμστερνταμ 1964).
- Ch. Gasparis, *The Period of Venetian Rule on Crete: Breaks and Continuities during the thirteenth century*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 233-246.
- J. Irmscher, *Nikäa als Zentrum des griechischen Patriotismus*, «Revue des Etudes Sud-Est Européennes» 8 (1970), σελ. 33-47.
- D. Jacoby, *The Economy of Latin Constantinople, 1204-1261*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 195-214.
- R. Janin, *Au lendemain de la conquête de Constantinople. Les tentatives d'union des Eglises*, «Echos d'Orient» 32 (1933), 5-21, 195-202.
- A. Karpozilos, *The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217-1233)*, Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται, 7, Θεσσαλονίκη 1973.
- S. P. Karpov, *L'impero di Trebisonda, Venezia, Genova e Roma, 1204-1461. Rapporti politici, diplomatici e commerciali*, Ρώμη 1986.
- M. Koumanoudi, *The Latins in the Aegean after 1204: Interdependence and Interwoven Interests*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 247-267.
- J. S. Langdon, *Byzantium's Last Imperial Offensive in Asia Minor. The Documentary Evidence for and Hagiographical Lore about John III Ducas Vatatzes' Crusade against the Turks, 1222 or 1225 to 1231*, Νέα Υόρκη 1992.
- R. J. Loenertz, *Aux origines du despotat d'Epire et de la principauté d'Achaïe*, «Byzantion» 43 (1973), σελ. 360-394.
- J. Longnon, *L'empire latin de Constantinople et la Principauté de Morée*, Παρίσι 1949.
- L. Maksimović, *La Serbie et les contrées voisines avant et après la IVe Croisade*, στον τόμο *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Ε. Laiou, Παρίσι 2005, σελ. 269-282.
- W. Miller, *Η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, μετάφρ. Σ. & Ξ. Μαυραντώνη*, Θεσσαλονίκη 2002.
- D. M. Nicol, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957.

- D. M. Nicol, *Refugees, Mixed Population and Local Patriotism in Epiros and Western Macedonia after the Fourth Crusade*, XVe Congrès International d'Études Byzantines, Rapports e Co-rapports, I. Histoire, 2. Composition et Mouvement de la population dans le monde byzantin, Αθήνα 1976, σελ. 13-25.
- G. Prinzing, *Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204-1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges*, Miscellanea Byzantina Monacensia, 12, Μόναχο 1972.
- A. G. C. Savvides, *Byzantium in the Near East: Its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols. A.D. c. 1192-1237*, Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται, 17, Θεσσαλονίκη 1981.
- B. Sinogowitz, *Über das byzantinische Kaisertum nach dem vierten Kreuzzüge, 1204-1205*, «Byzantinische Zeitschrift» 45 (1952), σελ. 345-356.
- J. L. van Dieten, *Niketas Choniates. Erläuterungen zu den Reden und Briefen nebst einer Biographie*, Βερολίνο – Νέα Υόρκη 1971.